

رئیس دارالطباعة

نگاهی به میرزا صنیع الملک دکتاب‌نامی دارالخلافه طهران

محمد غلامی جلیله*

درآمد

میرزا ابوالحسن خان غفاری از جمله شخصیت‌های هنری است که تأثیرات شگرفی بر مقوله هنر، روزنامه‌نگاری، چاپ و نشر در ایران داشته است؛ به شکلی که می‌توان دهها مقاله و کتاب در باب آن به نگارش درآورده. گرچه بسیاری از آثار او در زمینه تصویرگری و نقاشی شناسایی و به آن پرداخته شده است، با این حال، به غیر از پرتره‌های چاپ سنگی در روزنامه دولت علیه ایران، به آثار او در مقوله چاپ پرداخته نشده و حضور او به عنوان نخستین رئیس دارالطباعة دولتی و نظارت بر چاپ کتاب نادیده گرفته شده است.

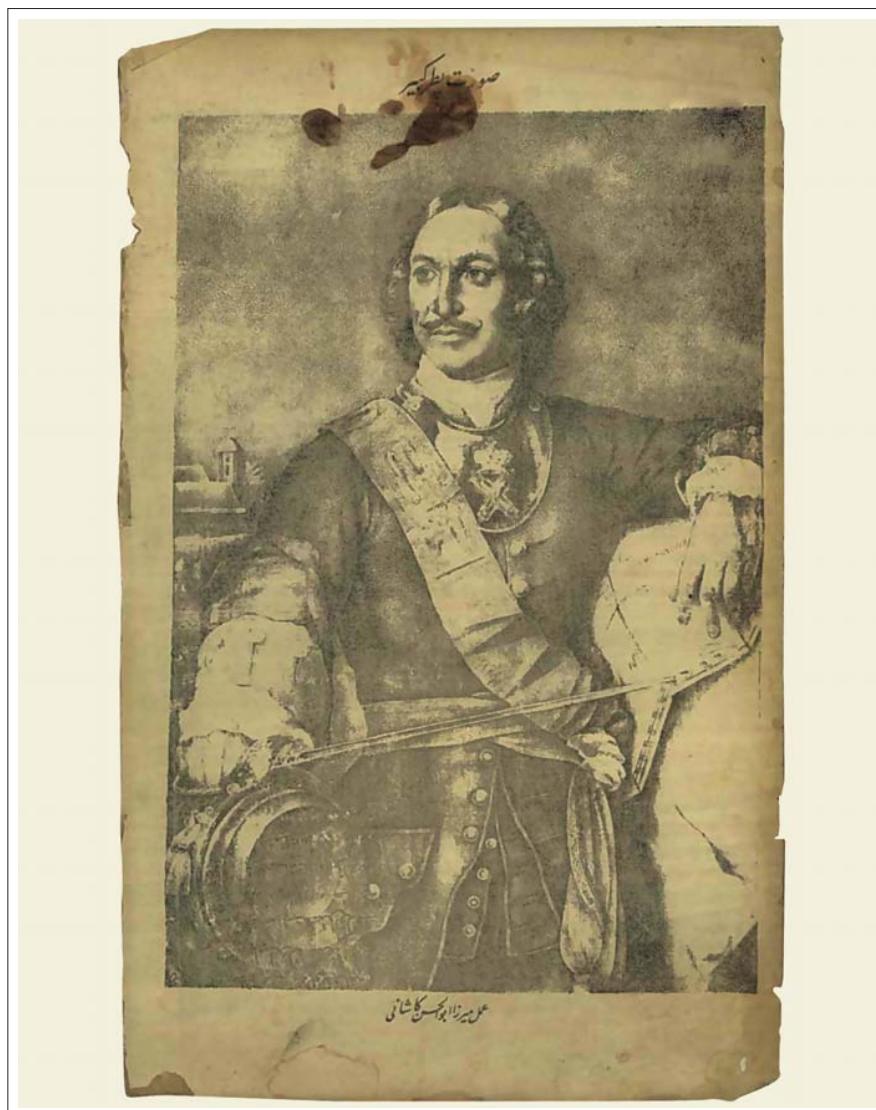
ابوالحسن غفاری در یک دوره پنج ساله، از ۱۲۷۷ تا ۱۲۸۳ق.، رئیس دارالطباعة دولتی بود و مسئولیت نظارت بر محتوای کتاب‌ها را بر عهده داشت. گرچه هنوز معلوم نیست این نظارت در چه حد و به چه شکلی انجام می‌شده، ولی مهر صنیع الملک بر حاشیه صفحه نخست، دوم یا آخر برخی از کتاب‌های منتشره در این دوره، شاهدی بر این مدعاست. آنچه پیش روی خوانندگان قرار گرفته نگاهی اجمالی است به فعالیت‌های چاپی ابوالحسن خان غفاری و فرایند صدور مجوز نشر در دوره فعالیت‌های وی بر این مستند است.

ورود به عرصه چاپ

به نظر می‌رسد اولین بار ابوالحسن خان غفاری با ترسیم تصویر چاپ سنگی در کتاب تاریخ پطر کبیر، در سرگذشت امپراطور روسیه (سلطنت ۱۶۸۲-۱۷۲۵م)، پا به عرصه چاپ و نشر گذاشت. این تصویر در ابتدای کتاب تاریخ پطر کبیر، نگاشته جیمز کمل و ترجمه میرزا رضاقلی بن مهدی قلی تاریخ نویس، در

* پژوهشگر کهنه چاپ‌های ایرانی- اسلامی.

دارالطباعة دارالخلافة طهران، چاپ شده است. این کتاب با تاریخ کتابت ربیع‌الثانی ۱۲۶۳ ق. به چاپ رسیده است.^۱ در این کتاب نقشه روسیه توسط موسی سمنوف ترسیم شده و تصویر پطر کبیر نیز با رقم «عمل میرزا ابوالحسن کاشانی» در ابتدای کتاب به چشم می‌خورد. (تصویر ۱)

تصویر ۱: تصویر پطر کبیر در کتاب تاریخ پطر کبیر، ۱۲۶۳ ق.

^۱ تاریخ پطر کبیر، نویسنده: جیمز کمل، تهران: چاپخانه دارالسلطنه، ۱۲۸۸ ص.، ۲۱×۳۳.۵ س.م.، منابع: [بیاض (۶۵۳)، آستانه؛ عبدالعظیم؛ امور خارجه؛ مجلس؛ ملی]

ترکیب‌بندی مناسب و استفاده مناسب از سایه روش برای ایجاد عمق در تصویر و ارائه تصویر بهتر از صورت و اندام همگی گواه تسلط میرزا ابوالحسن خان بر استفاده از تکنیک چاپ سنگی برای نقاشی است و این در حالی است که بعد از این تاریخ میرزا ابوالحسن خان آهنگ سفر به ایتالیا می‌نماید تا به تکمیل و تعالی هنر خود پردازد و بعد از سه یا چهار سال تعلیم و تحصیل باکوله باری تجربه به ایران بر می‌گردد.^۲

اداره دارالطبائعه

میرزا ابوالحسن خان حدود سال ۱۲۶۷ق.، از سفر فرنگ به ایران باز می‌گردد^۳ و از سال ۱۲۶۸ق. است که به امر ناصرالدین شاه و مباشرت معیرالممالک مشغول به آماده‌سازی نسخه خطی گرانسنگ هزار و یک شب می‌گردد. تصویرسازی این اثر به مدت هفت سال به طول می‌انجامد و در نهایت به سال ۱۲۷۷ق. به اتمام می‌رسد.^۴ به نظر می‌رسد، طی این مدت، تمام هم و غم میرزا ابوالحسن مصورسازی کتاب هزار و یک شب بوده و به همین دلیل است که شاهد هیچ نوع فعالیتی، نه در حوزه روزنامه‌نگاری و نه در چاپ کتاب، ازوی نیستیم.

از سال ۱۲۷۷ق. مسئولیت‌های جدیدی به وزارت علوم محول گردید و از آن پس بودکه وزیر علوم، علیقلی اعتمادالسلطنه، (۱۲۳۴- ۱۲۹۸ق.) کار مدرسه‌ها، پست و تلگراف و چاپخانه‌ها و روزنامه‌ها را به حوزه کارهای خود افزود. وی نایابی برای خود برگزید که یکی از آنها میرزا ابوالحسن خان غفاری، ملقب به نقاش‌باشی و صنیع الملک، بودکه بر چاپخانه‌ها و انتشار کتاب نظارت داشت و تنها روزنامه آن زمان، روزنامه دولتی دولت علیه ایران، را نیز اداره می‌کرد. اداره زیر سرپرستی او که در محل مدرسه دارالفنون تهران واقع بود، «اداره دارالطبائعه مبارکه» خوانده می‌شد.^۵

در ابتدای سال ۱۲۷۷ق. بودکه روزنامه و قایع اتفاقیه به شماره ۴۷۰ رسید و شماره ۴۷۱ آن، مورخ ۲۸ محرم الحرام ۱۲۷۷ق. به نام و قایع وزیر نظر میرزا ابوالحسن خان منتشر شد. در شماره ۴۷۲ حکم انتصاب میرزا ابوالحسن خان نقاش‌باشی بر مدیریت روزنامه دارالخلافه رسماً منتشر می‌گردد و از این شماره است که دیگر نامی از وقایع اتفاقیه و وقایع به چشم نمی‌خورد و نام این روزنامه به روزنامه دولت علیه ایران تغییر می‌کند. مهارت میرزا ابوالحسن خان در نقاشی و لیاقت وی در این موضوع دلایلی است که در حکم ناصرالدین شاه بدان تأکید و تصریح شده است، در این حکم می‌خوانیم:

«چون میرزا ابوالحسن خان نقاش‌باشی در فن نقاشی مهارت کامل حاصل کرده، لیاقت و قابلیت خود را در حضور مهره‌ظهور همایون به درجه شهود و وضوح رسانیده، خاصه درباره تصویر که از جمله فنون معظمه و امور معضله است، مهارت دارد، رأی جهان‌آرای همایون شاهنشاهی علاقه یافت این فن بدیع شریف نیز در ایران معمول و زیاد شود، لهذا طبع روزنامه دارالخلافه را به عهده او محول و مرجوع فرمودند که باقتضای موقع، در هر روزنامه، چند مجلس تصویر چاپ شود. چنانکه در روزنامه هفته گذشته و این هفته معلوم می‌شود و فرماین همایون شرف صدور یافته در حق او خلعت مرحومت گردید.» (تصویر ۲)

^۲ یحیی ذکاء، سرگذشت و آثار صنیع الملک، ویراستار: سیروس پرهاشم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۳: ۲۴.

^۳ یحیی ذکاء، همان: ۲۵. ^۴ یحیی ذکاء، همان: ۱۷۷.

^۵ ناصرالدین پروین، تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷: ۱۳۹.

تصویر ۲: حکم انتصاب صنیع الملک به مدیریت روزنامه دولت علیه ایران، شماره ۲۸، ۴۷۲ محرم ۱۲۷۲ق.

لازم به ذکر است که پیش از حضور میرزا ابوالحسن خان نقاش باشی در این سمت، تصویرسازی در کتب چاپ سنگی معمول بوده و حتی به درجه اعلای خود نیز رسیده بود و ما شاهد آثار گران‌سنجی در این خصوص هستیم^۶ اما تفاوت کار میرزا ابوالحسن خان نقاش باشی اولاً، تلفیق این تکنیک با روزنامه‌نگاری و ثانیاً، استفاده از پرتره‌های رجال سیاسی و مذهبی در روزنامه دولت علیه ایران بود.

پیش از این، روزنامه‌ها ساده و فاقد تصویر بودند و در این روزنامه‌ها تنها شاهد ترسیم سرلوح شیر و خورشید هستیم. این در حالی است که تصویرگر بزرگی چون علیقلی خویی^۷ که در تصویرسازی سرلوح‌های روزنامه و قایع اتفاقیه همکاری داشته هیچگاه به خود این اجازه را نداده که نقاشی و یا پرتره‌ای به این روزنامه‌ها الصاق کند و این جسارت میرزا ابوالحسن خان در این خصوص است که وی را در این مورد ممتاز می‌نماید. (تصویر^۸)

قریحه شگرف این هنرمند یکتا در زمینه واقع گرایی شبیه به عکس، پس از آنکه در سال ۱۲۷۷ق. به مدیریت روزنامه دولت علیه ایران منصب شد، پر و بال گرفت. در ابتدا به تک چهرونگاری سیاه‌قلم شاهزادگان و درباریان و رجال قاجار و نیز برجستگان غیردرباری (اطبا و بازرگانان و معماران) پرداخت و به همان شیوه دیرینه، واقعیت درونی و سیرت مستور شخصیت‌ها را نمایان ساخت. وی به تدریج قلمرو هنر گرافیک سیاه‌قلم را گسترش داد و با مصور کردن رویدادهای مهم و ماجراها و حوادث ژورنالیسم رسمی و عمده‌ای درباری را به مرتبه خبرنگاری و اطلاع‌رسانی موشکافانه و پویا و سرزنشه ارتقا داد.^۹

میرزا ابوالحسن خان بجز فعالیت در حوزه روزنامه‌نگاری و ترسیم سرلوح و تصاویر این روزنامه، از قرار معلوم در حوزه تصویرسازی کتاب نیز گاهی دست به قلم زده است. به غیر از کتاب تاریخ پطر کبیر که ذکر آن رفت، از جمله کتاب‌هایی که وی مصورسازی آن را به عهده داشته است، کتاب فرهنگ خدابرستی، نگاشته عبدالوهاب بن محمدعلی محرم یزدی، ملقب به لسان‌الحق، (؟—۱۲۷۷ق.) است.^{۱۰}

دو تصویر به این کتاب ضمیمه شده است، که برخی از نسخه‌های بررسی شده فاقد این تصاویر و یا یکی از این دو تصویر است. تصویر اول مجلس «شبیه علی اکبر» است که رقم صنیع الملک و تاریخ ۱۲۷۹ق. را دارد و دیگری، تصویر مؤلف فرهنگ خدابرستی با رقم صنیع الملک و تاریخ ۱۲۸۱ق. است. طی حکمی که اعتماد السلطنه، وزیر عدلیه، مرقوم فرموده و در انتهای کتاب به چاپ رسیده است چنین برداشت می‌شود که تاریخ چاپ کتاب ۱۲۷۹ق. است. متن حکم بدین قرار است:

^۶ در خصوص اولین تصاویر چاپ سنگی رجوع کنید به: سعید نفیسی، «نخستین چاپ‌های مصور در ایران»، پیام نو، ۲۵، ش، ۵، فوردهای ۳۳۵-۲۲؛ اولریش مارزلف، تصویرسازی داستانی در کتاب‌های چاپ سنگی فارسی، ترجمه: شهریز مهاجر، تهران: نظر، ۱۳۹۰.

⁷ علی بودزی، «رساله نشان‌های دولت ایران، نخستین کتاب چاپی مصور ایرانی». کتاب ماه‌کیات، ش ۱۵۹، ۳۸۹-۷۰-۷۵. برای اطلاعات بیشتر درباره علی قلی خویی نگاه کنید به: اولریش مارزلف، «میرزا علی قلی خویی، تصویرساز بزرگ کتاب‌های چاپ سنگی فارسی»، مترجم: ارکیده ترابی، در چاپ سنگی فارسی از نگاه مستشرقان، تهران: پیکره، ۱۳۹۱.

⁸ ذکاء، همان: ۶۵.

⁹ فرهنگ خدابرستی. شاعر: محرم یزدی، عبدالوهاب بن محمدعلی، ملقب به لسان‌الحق (؟—۱۲۷۷ق.)؛ کاتب: موسوی اصفهانی، محمدباقر بن محمدجواد (قرن ۱۴)؛ تهران: بی‌جا، شکسته نستعلیق، ۳۰۵، ص، رقعی، ۱۲۸۱ق. (تصویر)؛ منابع: [بیاض] (۴۶۲۸۸)، مشار: سپهسالار؛ مهدوی؛ کتابخانه مجلس؛ ارمومی؛ اعظم] برای اطلاعات بیشتر نگاه کنید به: علی بودزی و مهدی حسینی، «چاپ سنگی فرهنگ خداشناسی، یگانه کتاب مصور صنیع الملک»، ایران، س، ۲۹، ش، ۱، بهار ۱۳۹۳: ۴۸-۶۳.

تصویر ۳: تصویر سرلوح روزنامه و قاعیه اتفاقیه، مرقوم علی قلی خوئی.

«حکم جناب جلالتمآب اعتمادالسلطنه وزیر عدلیه اعظم ادام اللہ ایام اقباله، فرهنگ خدایپرسنی که حاوی مراتب عالیه میباشد، در میان کتب منظومه در مراثی و مناقب اهل بیت اطهار بی نظر نمی باشد، اکنون که سنه ۱۲۷۹ هجری است بحلیة طبع آراسته شد نظر بتجهاتی که عالیجناب افصح الفصحاء میرزا عبدالوهاب محرم، الملقب بلسان الحق، در نظم آن کرده، مقرر میشود که از سنه مسطوره تا ده سال، احدی آنرا چاپ ننماید تا منافع چاپ خاص ایشان باشد و اگر کسی پیرامون چاپ آن گردد یا بی مهر ایشان بیع و شری نماید مورد مواذنه خواهد بود.»

با نگاهی که به تصویر ناظم کتاب نیز کاملاً مشهود است که نسخه چاپی کتاب در دست وی قرار دارد و قریب به یقین این تصویر بعد از چاپ کتاب کشیده شده و به ابتدای آن انتهای برخی از نسخه‌های چاپی این کتاب منظم گردیده است.

مجوز نشر

هنرمندی میرزا ابوالحسن خان در چاپ روزنامه دولت علیه ایران به شکلی زیبا و فاخر، هر روز، هر چه بیشتر موجبات رضایتمندی ناصرالدین شاه را فراهم می‌آورد و همین دلیل است که در تاریخ پنجشنبه دوازدهم رجب المرجب سال ۱۲۸۰ق. طی حکمی مامور رسیدگی به امور چاپخانه‌های ممالک محروسه می‌گردد. در این حکم که در روزنامه دولت علیه ایران به چاپ رسیده، چنین می‌خوانیم:

«نظر باینکه امر چاپخانه‌ای ممالک محروسه ایران تاکنون در تحت قاعدة معینه نبود و در انتظام آن اهتمامی نمیشد، اختلالی یافته، متندرجآز محوطه نظم خارج افتاده و هرگز، در هر مقام، هر نسخه [ای] که میخواست، قطع نظر از اینکه انتشار آن نسخه بجهة دولت و ملت مستحسن با مستقبح و یا متداول شدن آن بین الناس از گوشزد اطفال یا الشاعر مضافین آن بین الرجال نافع یا مضر بوده باشد، چاپ مینمود و حکایات نامناسب که ذکر آن در این مقام مناسب نیست، بطبع میرسانند که موجب جرأت خوانندگان و شنوندگان در ارتکاب مناهی و ملاحتی و سفك دماء و متابعت اهواه میگردد، خاصه اطفال که از مبادی احوال بخوانند این حکایات نامربروط مربوط میشندند و این روایات منطبعه غیرمستحسن در جبلت ایشان، کالنقش فی الحجر مرکوز و کالطبیعة الثانیه ثابت میگردد و گاه میبود که بعلت استمرار در استماع و مذاکره اینگونه ترهات در گرداب هواجس نفسانی و وساوس شیطانی غوطه‌ور میگشتند. از آنچاکه رحمت نامتناهی حضرت الهی متقضی رافت و مرحمت خاطر خورشید مظاهر اعلیحضرت شاهنشاهی، و لینعمت کل ممالک محروسه ایران، آمده است و اراده... همایونی اقتضا نمیرماید که از جزئی و کلی امور ملکی و ملائی عاطل و باطل ماند و مردم از صراط مستقیم که موجب نعیم دینی و فیض عظیم عقیی است، منحرف و مایل باشند، محض خیرخواهی و عنایت در باره خلائق که وداعی حضرت خالقند، امر و مقرر فرمودنده صنیع الملک، رئیس و مباشر امر روزنامه و نقاشخانه و کارخانه دولتی، در کلیه امر چاپخانه‌ای ممالک محروسه نیز مراقب و مواظب باشد و چنانچه ذکر یافت بعضی از نسخ که موجب انجزار طباع و موذی بخلاف ف و امر جهان اتباع شرعیه است و از علی و علل منافع ملکی و ملائی عاطل است، سمت انتبعان نیابد و در عوض کتابهای که ظاهراً باطنًا قریب المنفعه و عدیم المضره است طبع نمایند تا خوانندگان و شنوندگان را بر مدارج حسن عقاید بیفزاید و منافع و فواید مرضیه حاصل آید.» (تصویر ۴)

اعتنان و پنجه

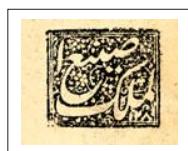
نظر باينكه امر چانچانهاي هاگه محدود پيش ايران باگون در تحت فاعده مسيسه بود و در اسلام آن اعتمادي شد
اخلاقی باشند رجا از جو طفظ عارج شاده و هر کسی هر چنان هر زندگی که نیو است قطع نظر باشند که آنها را سنجید
بپنه دولت دلت متحن یا مستحب دیستادل شدن آن پن انسان پس بکوشند اطفال ايشانه مصادیم آن پن
از رجال نافع یا مضر بوده باشد چنانچه مینمود و حکایات ناساب که در آن درینها ماسب بنت بطیع میرپاشند که مجب
جزات خواستند کان و شنوند کان در ارتكاب مناسی و ظالمی و سخن و تاء و متابعت اموال میکردند خاصه اطفال که از
ساده احوال بخوانند این حکایات نامربوط هر بوط میشند و داین دایات مطبذه غیرسته در جلسه ایشان که آنچه نیفه
مرکوز و کالغپه اثبات میکردند کاه میسرود که بخت است مراد رسماً پسخواه و هذا که ایکون نزد است در کرد اینجاست
لغایت و داده سیطانی غوط و ریختند آنچه که رحمت نامتناهی حضرت آنی معمقی رافت و محبت خاطر
خواشید مطه همه علیحضرت شاهزادی و بیعت کل هاگه محدود ایران آمد و است داراده پسندیه های یونی اقصا
نمیزد و یک از جزئی و یکله اور کلی و ملکی عامله بالطن و مدد مردم از صراط پستیم که موجب غمی دینی و فیض عظیم عقبی است
محفت و مایل باشند محض هر خواهی و غایت در باره خلائق که دایع حضرت غالقت امروز مفترضه بودند که
میعنی امک رین و باشند امروز نهاده نهایت دکار خانه دوستی در گلستانه امر چانچانهاي هاگه محدود پيش از
دواطف باشد و چنانچه ذکر یافت بعضی از نفع که موجب از جبار طبع و موهی بخلاف ادامه ارجمند اینجاست
شرعيه است دارمی و مصل من فن کلی و ملکی عامل است مت اهل طبع سیا بد و در عرصه پنهان
ظاهره باطن و پنهانه عدم المضره است طبع نایسند آن خواستند کان و شنوند کان را
بر مدای حسن عقايد سپرآید و منافع دواید و مرضیه هائل آید

طی این حکم، صنیع‌الملک مأمور رسیدگی به چاپخانه‌ها و در حقیقت نظارت بر صدور مجوز چاپ کتاب می‌گردد و از این زمان به بعد است که هر کتابی که دارالطباطه دولتی چاپ و انتشار می‌یافتد، ابتدا باید به رؤیت میرزا ابوالحسن خان رسیده و مهر وی بر کتاب ضرب می‌گردید و بعد از آن است چاپخانه‌دار این امکان را می‌یافتد که کتاب موردنظر خود را منتشر نماید.

در این حکم دلایل این امر را انتشار کتب مستهجن و ضاله و جلوگیری از نفوذ افکار غلط در جامعه، خاصه کودکان، ذکر شده است، با نگاهی اجمالی به کتب منتشره در دوران پیش از این، کتاب خاصی که موجبات ناراحتی ناصرالدین شاه را فراهم کرده باشد، آنهم با این نوع از توصیفات در حکم مذکور، تا کنون به چشم حفیر نیامده است. با این وجود با نگاهی اجمالی به کتب منتشره آن دوران به نظر می‌رسد بیشتر کتب فرقه‌شیخیه که تا سال ۱۲۷۷ق.، به کرات منتشر می‌شده، بعد از این تاریخ، تا مدت‌ها انتشار نمی‌یابد. از باب نمونه انتشار کتاب‌های ارشاد‌العلوم از محمدکریم کرمانی (۱۲۲۵-۱۲۸۸ق.) به سال ۱۲۷۱ق. یا اصول العقائد از محمدکاظم رشتی (۱۲۱۴-۱۲۵۹ق.) به سال ۱۲۷۴ق. یا الرسائل و جوابات المسائل از محمدکاظم رشتی به سال ۱۲۷۶ق. و بسیاری کتب دیگر از این قسم همگی پیش از سال ۱۲۷۷ق. منتشر شده و بعد از صدور این حکم تا سال‌ها، اثربار این فرقه در ایران انتشار نمی‌یابد.

ناگفته نماند با وجود اینکه ناصرالدین شاه حکم نظارت و صدور مجوز بر انتشار را برای صنیع‌الملک صادر نموده بود، اما در تهران شاهد انتشار آثاری هستیم که به نظارت صنیع‌الملک نرسیده و مهر وی بر روی آن رؤیت نمی‌شود. این نشان‌دهنده آن است که بسیاری از چاپخانه‌داران خود را چنان ملزم به انجام این امر نمی‌دیدند و نظارت کافی و وافی بر اجرای این حکم وجود نداشته است. از باب نمونه در همین سال ۱۲۸۰ق. شاهد انتشار کتاب‌های غرائب القرآن و رغائب الفرقان نوشته نظام نیشابوری (۹۷۲هـ) و از شیخ انصاری (۱۲۱۴-۱۲۱۳ق.) و ... هستیم که هیچ اثری از مهر صنیع‌الملک در آن دیده نمی‌شود. این پژوهش ۳۲ کتاب را که در طی سال‌های ۱۲۸۰-۱۲۸۳ق. در تهران منتشر شده را شناسایی می‌کند که مهر صنیع‌الملک بر آن نقش شده است. (کتاب‌شناسی در پیوست ۱) گفتنی است بی‌شك کتاب‌هایی ممکن است که مهر مذکور وجود دارد که در مجموعه‌های خصوصی یا مجموعه‌های غیرقابل دسترسی، محفوظ است که هنوز شناسایی نشده است.

این بررسی نشان می‌دهد که در طی این پنج سال سه مهر از سوی صنیع‌الملک، بدون هیچ قاعده‌ای در به کارگیری از هر کدام، مورد استفاده قرار گرفته است. شرح این سه مهر عبارتند از: الف، مهر بیضی ساده، با سجع «صنیع‌الملک»، ب، مهر بیضی منقوش با سجع «صنیع‌الملک» و ج، مهر مریع منقوش با سجع «صنیع‌الملک»، (جدول ۱).

ج

ب

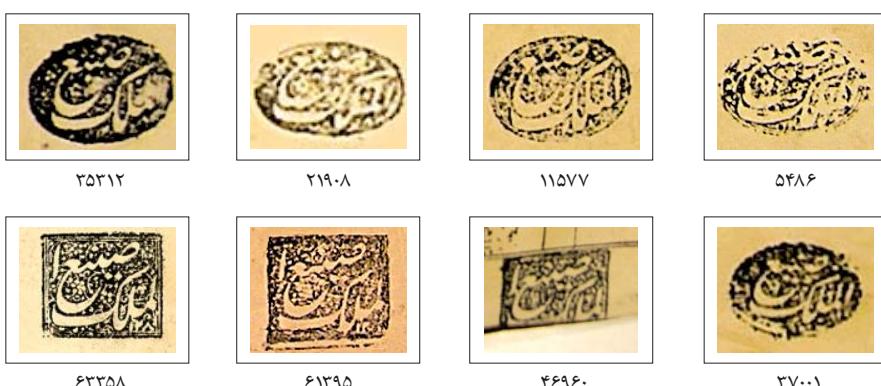
الف

جدول ۱: نقش مهرهای صنیع‌الملک

سنة ١٢٨٠ ق.

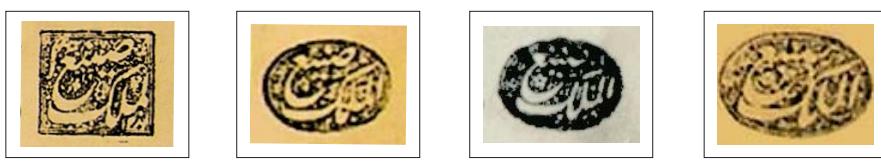

سنة ١٢٨١ ق.

سنة ١٢٨٢ ق.

۶۱۲۰

۵۸۳۲۲

۴۰۷۶۷

۲۲۹۳۹

سنة ۱۲۸۳ ق.

۱۰۳۹۹

۵۲۰۱

۳۶۸۱۰

جدول شماره ۲: نقش مهرهای صنیع‌الملک در هر کدام از کتاب‌های چاپی ۱۲۸۳-۱۲۸۰ ق.

پراکندگی موضوعی کتاب‌ها

۱۲۸۳	۱۲۸۲	۱۲۸۱	۱۲۸۰	موضوعات
-	۱	۲	۱	شعر فارسی
-	-	-	۲	فلسفه غرب
-	۱	-	۲	فقه شیعه
-	۱	-	۲	سرگذشت
-	-	-	۱	اخلاق
-	-	۲	۱	نحو عربی
-	-	-	۱	معانی و بیان
-	-	-	۱	حساب
-	۱	-	۱	فلسفه اسلامی
-	-	۱	-	شعر عربی
-	-	۲	-	صرف عربی
۱	۱	۱	۲	پژوهشی
-	-	۲	-	احادیث شیعه
-	۲	-	-	گاهشماری اسلامی
-	۱	-	-	ادعیه
۲	۱	-	-	منطق
۳	۹	۸	۱۲	جمع کل

جانمایی مهرها

طی بررسی‌های به عمل آمده مهرهای صنیع‌الملک در شش موقعیت زیر درج شده است:

الف. سمت چپ صفحه نخست (۴۵۰۴؛ ۵۶۱۱؛ ۱۱۵۷۷؛ ۲۲۸۸۵؛ ۲۱۹۰۸؛ ۱۶۱۸۸؛ ۳۵۳۱۲؛ ۳۶۱۱۷؛ ۳۶۸۱۰؛ ۳۹۰۳۹؛ ۳۹۰۷۹؛ ۴۲۱۱۹؛ ۵۸۳۳۲؛ ۴۹۹۲۴؛ ۴۶۹۶۰؛ ۶۱۲۰۹)

ب. بالای صفحه نخست (۹۹۵۸)

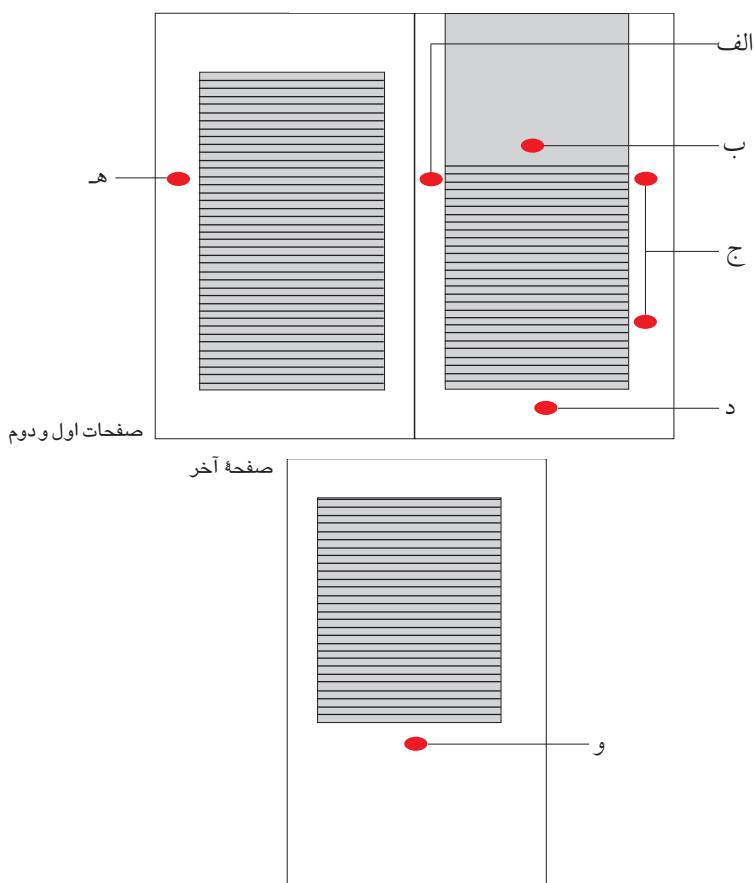
ج. سمت راست صفحه نخست (۵۲۰۱؛ ۵۲۸۳؛ ۹۳۱۹؛ ۵۴۸۶؛ ۲۱۹۸۳؛ ۲۲۰۹۳؛ ۲۴۸۳۴)

د. پایین صفحه نخست (۲۲۱۲۸؛ ۲۲۹۳۹؛ ۳۷۰۰۱؛ ۳۸۰۶۴؛ ۶۱۳۹۵)

ه. سمت چپ صفحه دوم (۱۸۹۳۳)

و. صفحه آخر کتاب (۵۲۰۴؛ ۶۵۹۸)

به نظر می‌رسد که قاعده بر آن بوده که مهرها در کنار سمت چپ صفحات و عمداً به طرف بالا درج گردد، اما در مواردی نیز خلاف این قاعده عمل شده است. (تصویر ۵)

تصویر ۵: جانمایی مهرهای صنیع‌الملک در صفحه اول، دوم کتاب‌های چاپ‌سنگی

پیوست یک: کتاب‌های چاپ سنگی ممهور به مهر صنیع الملک.

سنه ۱۲۸۰ ق.

۱

رباعیات بابا طاهر (فارسی)

شاعر: باباطاهر عریان، باباطاهر (۴۵۰-۳۹۰ق.)؛ به امر: خوانساری، محمدصادق (قرن ۱۴) و حسن؛
تهران: چاپخانه آقامیر محمدباقر رازی تهرانی، نستعلیق، ۵ ص.، جیبی، [۱۲۷۹ق.]^{۱۰}
موضوعات: ۱. شعر فارسی - - قرن ۵ق. - - گزیده‌ها.
ضمائیم: ۱. نان و حلوا؛ ۲. شیر و شکر؛ ۳. رباعیات شیخ بهایی.
منابع: [بیاض (۴۹۹۲۴)، اعظم]

۲

حکمت ناصریه (فارسی)

عنوان فرعی: گفتار در روش درست راه بردن عقل و جستجوی حقیقت در علوم؛ نویسنده: دکارت، رنه (۱۶۵۰-۱۵۹۶م.)؛ مترجم: برنه، امیل؛ مترجم: موسائی همدانی، رحیم؛ کاتب: کمره‌ای، میرزا آقا (قرن ۱۴)؛
به اهتمام: اسماعیل؛ تهران: چاپخانه کربلایی محمدقلی و محمدحسین تهرانی، نستعلیق، ۱۶۵ ص.،
رقعی، [۱۲۸۰ق.]^{۱۱}
موضوعات: ۱. فلسفه غرب.
منابع: [بیاض (۲۱۹۸۳)، دائرة المعارف؛ دانشکده؛ سپهسالار؛ مجلس؛ اعظم]^{۱۲}

۳

صیغ عقود و ایقاعات (فارسی)

عنوان فرعی: صیغ العقود و الایقاعات؛ نویسنده: انصاری، مرتضی بن محمدامین (۱۲۱۴-۱۲۸۱ق.)؛
گردآورنده: استرآبادی حائری، محمدمیوسف (۱۲۸۶-۱۲۸۰ق.)؛ کاتب: خوانساری، علی بن محمدعلی
(قرن ۱۴)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، ۹۶ ص.، خشتی، [۱۲۸۰ق.]^{۱۳}
موضوعات: ۱. فقه شیعه - - معاملات.
ضمائیم: ۱. الرضاعیة؛ ۲. احکام زکوة فطره؛ ۳. الزکوة الماليه.
منابع: [بیاض (۲۲۰۹۳)، بصیر رایانه؛ مجلس؛ اعظم]

۱۰ تاریخ چاپ این کتاب در صفحه عنوان ۱۲۷۹ق. ذکر شده که با توجه به قرینه مهر صنیع الملک تاریخ چاپ آن باید همان تاریخ ۱۲۸۰ق. باشد.

۱۱ تاریخ چاپ ۱۲۷۹ق. آمده که به قرین مهر صنیع الملک تاریخ چاپ آن باید ۱۲۸۰ق. باشد.

۱۲ تاریخ کتابت این نسخه ذی الحجه سال ۱۲۷۹ق. است و قریب به یقین به قرینه مهر به سال ۱۲۸۰ق. چاپ و انتشار یافته است.

﴿٣﴾

الروضة البهية في طرق الشفيعية (عربي)

نویسنده: جاپلقی بروجردی شفیع، محمدشفیع بن علی اصغر (? - ۱۲۸۰ق.)؛ کاتب: خوانساری، محمدعلی بن محمدرضا (قرن ۱۳)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، ۲۷۲ ص.، جیبی، ۱۲۸۰ق.^{۱۳}
موضوعات: ۱. سرگذشت نامه - عالمان شیعه.

منابع: [بیاض (۲۲۱۲۸)؛ عبدالعظيم؛ دانشگاه اصفهان؛ سپهسالار؛ بروجردی؛ مجلس؛ اعظم؛ ملی]

﴿٤﴾

مسلى المصايبين (عربي)؛ نویسنده: طباطبائی بروجردی، محمود بن علی نقی بن جواد (۱۲۲۱-۱۳۰۰ق.)؛
کاتب: حسینی خوانساری، محمدصادق، مکنی به ابوالقاسم (قرن ۱۳)؛ ایران: بی‌چا، نسخ، ۳۰۷ ص.،
جیبی، [۱۲۸۰ق.].

موضوعات: ۱. اخلاق.

منابع: [بیاض (۲۴۸۳۴)؛ سپهسالار؛ دفتر؛ ولی عصر؛ مجلس؛ اعظم]

﴿۵﴾

الفوائد الضيائية في حل مشكلات الكافية (عربي)

عنوان فرعی: فوائد وافية بحل مشكلات الكافية؛ شرح جامی؛ شارح: جامی، عبدالرحمن بن احمد
بن محمد، مکنی به ابوالبرکات، ملقب به نورالدین، متخلص به دشتی (۸۹۸-۸۱۷ق.)؛ به اهتمام:
خوانساری، مرتضی؛ ماتن: ابن حاجب، عثمان بن عمر بن ابوبکر، مکنی به ابوعمرو (۵۷۰-۶۴۶ق.)؛
کاتب: افسار قزوینی، علی بن عباس (قرن ۱۴) و حسینی طالقانی، طهماسب بن عبدالله (قرن ۱۳)؛ تهران:
بی‌چا، نسخ، ۲۰۴ ص.، رحلی، ۱۲۸۰ق.

موضوعات: ۱. نحو عربی - - نقد و تفسیر.

منابع: [بیاض (۵۶۱۱)؛ آستانه؛ ابن مسکویه؛ عبدالعظيم؛ شهرداری؛ اعظم؛ رفاعی]

﴿۶﴾

المطول (عربي)

ماتن: خطیب قزوینی، محمد بن عبد الرحمن بن عمر (۶۶۶-۷۳۹ق.)؛ شارح: تفتازانی، مسعود بن عمر
بن عبدالله، ملقب به سعد الدین (۷۹۲-۷۲۲ق.)؛ به اهتمام: محمدعلی؛ تهران: بی‌چا، نسخ، رحلی،
۱۲۸۰ق.

موضوعات: ۱. معانی و بیان - - نقد و تفسیر.

منابع: [بیاض (۹۹۵۸)؛ ابن مسکویه؛ اعظم؛ رفاعی]

۱۳ در مواردی که تاریخ داخل کروشه قرار گرفته تاریخ کتاب ثبت شده است.

۸

میزان الحساب (فارسی)

عنوان فرعی: زبدة الحساب؛ حساب فارسی؛ نویسنده: فاضل قوشچی، علی بن محمد (؟—۸۷۹ق.)؛
کاتب: طبیب کاشانی، اسدالله بن محمد مهدی (قرن ۱۳)؛ تهران: بی‌چا، نستعلیق، ۹۴ ص.، جیبی، ۱۲۸۰.
موضوعات: ۱. حساب.

منابع: [بیاض (۱۸۹۳۳)؛ فهرست؛ اعظم]

۹

شرح الاشارات ابوعلی سینا (عربی)

شارح: نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد، مکنی به ابوجعفر، ملقب به نصیرالدین (۵۹۷-۶۷۲ق.)؛
ماتن: ابن سینا، حسین بن عبدالله، مکنی به ابوعلی (۳۷۰-۴۲۸ق.)؛ مباشر چاپ: محمدعلی؛ تهران:
بی‌چا، نسخ، رحلی، ۱۲۸۰.

موضوعات: ۱. فلسفه اسلامی – نقد و تفسیر.

منابع: [بیاض (۳۸۰۶۴)؛ تربیت؛ اعظم]

۱۰

الدرة المنظومة في الفقه (عربی)

عنوان فرعی: الدرة الغالية في مسائل العالية؛ الدرة النجفية؛ الدرة البهية؛ شاعر: بحرالعلوم، محمد مهدی
بن مرتضی بن محمد (۱۱۵۵-۱۲۱۲ق.)؛ کاتب: موسوی خوانساری، محمدصادق بن ابوالقاسم (قرن ۱۴)؛
تهران: بی‌چا، نسخ، ۵۰۱ ص.، رحلی، ۱۲۸۰.

موضوعات: ۱. فقه شیعه – منظوم؛ ۲. شعر عربی – قرن ۱۳ق.

ضمام: ۱. القصيدة الرمانية؛ ۲. المواهب السننية في شرح الدرة الغروفية.

منابع: [بیاض (۳۹۰۳۹)؛ آستانه؛ ابن مسکویه؛ عبدالعظيم؛ دانشگاه اصفهان؛ بصیر رایانه؛ بروجردی؛
ولی عصر؛ مهدوی؛ مجلس؛ ارمومی؛ آستان قدس؛ شهرداری؛ اعظم]

۱۱

احوال السيد نعمت الله الجزائري (عربی)

به اهتمام: فخار تهرانی، موسی (قرن ۱۳)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، ۹ ص.، رحلی، ۱۲۸۰.

موضوعات: ۱. سرگذشت نامه – عالمان شیعه.

ضمام: ۱. الانوار النعمانية في بيان معرفة الشاه الانسانية؛ ۲. بيان حدیث منقول عن حدیث الیمانی من ارشاد
القلوب للدیلمی؛ ۳. بیان حدیث مشکل فی الكافی والفقیہ عن عمار السباباطی من مشکلات العلوم للترانی.

منابع: [بیاض (۲۲۱۱۹)؛ دانشکده؛ سپهسالار؛ بروجردی؛ ولی عصر؛ مهدوی؛ فیضیه؛ ارمومی؛ مرعشی؛

آستان قدس؛ شهرداری؛ اعظم؛ ملی]

١٢

زبدة الحكمه ناصری (فارسی)

نویسنده: طولوزان، ژوزف دزیره (١٨٩٧-١٨٢٠م)؛ مترجم: علوی اصفهانی، مصطفی بن عقیل؛ کاتب: علی اصغر (قرن ١٤)؛ تهران: بی‌چا، نستعلیق، ٢٩١ ص.، رقعی، ١٢٨٠ق.

موضوعات: ١. پزشکی؛ ٢. ترجمه‌ها – فرانسه به فارسی؛ ٣. پزشکی اسلامی.

منابع: [بیاض (٨٠٤٦)؛ ابن مسکویه؛ مرکزی تبریز؛ مهدوی؛ اعظم؛ ملک]

سنة ١٢٨١ ق.

١٣

ديوان امير المؤمنين على بن ابي طالب (عربية)

عنوان فرعی: انوار العقول فی اشعار وصی الرسول؛ شاعر: امام اول (ؑ)، على بن ابی طالب (؟ – ٤٠ق.)؛ گردآورنده: بهقهی، محمد بن حسین، مکنی به ابوالفضل (٣٨٥-٤٧٠ق.)؛ بانی چاپ: خوانساری، محمد علی بن علی اکبر (قرن ١٣) و خوانساری، رضا بن علی اکبر (قرن ١٣)؛ کاتب: رضوی خوانساری، محمود بن حسن بن جعفر (١٢٥٨-١٢٨٥ق.) و گلپایگانی، ابوالقاسم (قرن ١٣)؛ ایران: بی‌چا، نستعلیق، خشتی، ١٢٨١ق.

موضوعات: ١. شعر عربی – قرن اول.

ضمائمه: ١. نثرالثلاثی.

منابع: [بیاض (١١٥٧٧)؛ عبدالعظيم؛ بروجردی؛ ولی عصر؛ اعظم؛ ملی]

١٤

اللافية في النحو (عربية)

عنوان فرعی: الخلاصة فی النحو؛ اللافیة؛ شاعر: ابن‌مالك، محمد بن عبد الله بن مالک، مکنی به ابوعبد الله، ملقب به جمال‌الدین (٦٠٠-٧٢٦ق.)؛ ایران: بی‌چا، نسخ، ١٥٥ ص.، جیبی، ١٢٨١ق.

موضوعات: ١. نحو عربی؛ ٢. شعر عربی – قرن ٧ق.

ضمائمه: تهذیب المنطق.

منابع: [بیاض (٤٦٩٦٠)؛ سپهسالار؛ دانشگاه؛ اعظم]

١٥

جامع الشواهد (عربية)

نویسنده: شریف اردکانی، محمد باقر بن علی‌رضی (قرن ١٣)؛ به اهتمام: سید باقر؛ کاتب: خوانساری، محمد بن علی (قرن ١٤)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، رحلی، ١٢٨١ق.

موضوعات: ١. صرف عربی – شواهد شعری؛ ٢. نحو – شواهد شعری.

منابع: [بیاض (٢١٩٠٨)؛ مجلس؛ اعظم]

۱۶

جامع المقدمات (فارسی/عربی)

کاتب: خوانساری، محمد بن علی (قرن ۱۴)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، وزیری، ۱۲۸۱ق.
موضوعات: ۱. صرف عربی؛ ۲. صرف عربی - نقد و تفسیر؛ ۳. نحو عربی؛ ۴. نحو عربی - نقد و تفسیر.
ضمائمه: ۱. امثله؛ ۲. شرح امثاله؛ ۳. صرف میر؛ ۴. تصریف؛ ۵. عوامل؛ ۶. عوامل منظوم؛ ۷. عوامل
جرجاني؛ ۸. شرح عوامل ملامحسن؛ ۹. شرح تصریف؛ ۱۰. شرح انموذج؛ ۱۱. صمدیه؛ ۱۲. کبری؛ ۱۳.
آداب المتعلمين.
منابع: [بیاض (۶۱۳۹۵)؛ اعظم]

۱۷

طب النبي (ص) (عربی)

نویسنده: مستغفری، جعفر بن محمد، مکنی به ابوالعباس (۴۳۲-۳۵۰ق.)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، ۱۴ ص.،
جیبی، ۱۲۸۱ق.
موضوعات: ۱. پژوهشکی.
ضمائمه: ۱. قانونچه چغمینی؛ ۲. وصیت بقراط (ترتیب الطب).
منابع: [بیاض (۵۴۸۶)؛ آستانه؛ عبدالعظیم؛ اعظم؛ رفاعی]

۱۸

شرح القطر (عربی)

نویسنده: ابن هشام، عبدالله بن یوسف بن هشام، مکنی به ابومحمد، ملقب به جمال الدین (۷۶۱-۷۰۸ق.)؛
تهران: چاپخانه کربلایی محمدقلی و کربلایی محمدحسن تهرانی، نسخ، خشتی، ۱۲۸۱ق.؛ کاتب:
موسوی، محمد بن طه (قرن ۱۳ق.)؛ به اهتمام: خوانساری، ملاحسن بن حسین (قرن ۱۳ق.).
موضوعات: ۱. نحو عربی - نقد و تفسیر.
منابع: [بیاض (۳۵۳۱۲)؛ بصیر رایانه؛ اعظم]

۱۹

عين الحياة (فارسی)

نویسنده: مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی بن مقصودعلی (۱۰۳۷-۱۱۱۱ق.)؛ کاتب: خوانساری،
اسماعیل بن علی (قرن ۱۳) و خوانساری، احمد (قرن ۱۴)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، رحلی، ۱۲۸۱ق.
موضوعات: ۱. احادیث شیعه.
منابع: [بیاض (۳۷۰۰۱)؛ سپهسالار؛ اعظم]

٤٥

قصص الانبياء (فارسی)

نویسنده: نیشابوری، ابواسحق بن ابراهیم بن منصور(قرن پنجم); کاتب: محمدعلی (قرن ۱۳)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، خشتی، ۱۲۸۱ق. (تصویر)
 موضوعات: ۱. شعر فارسی.
 منابع: [بیاض (۶۳۵۸)؛ مجموعه خصوصی]

سنة ۱۲۸۲ ق.

٤٦

الاسفار الاربعة (عربی)

عنوان فرعی: الحکمة المتعالیة فی المسائل الروبویة؛ نویسنده: صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، ملقب به صدرالدین (۹۷۹-۱۰۵۰ق.)؛ به اهتمام: دامغانی، علی (قرن ۱۳)؛ کاتب: حسینی گلپایگانی، محمدصادق (قرن ۱۴)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، ۴ج. رحلی، ۱۲۸۲ق.
 موضوعات: ۱. فلسفه اسلامی.
 منابع: [بیاض (۳۵۷۶)؛ آستانه؛ شاهچراغ؛ ولی عصر؛ مکگیل؛ مهدوی؛ ایزوتسو؛ فیضیه؛ ارمومی؛ مرعشی؛ شهرداری؛ اعظم]

٤٧

شرح اصول الكافی (عربی)

نویسنده: شیخ کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، مکنی به ابو جعفر (? - ۳۲۹ق.)؛ شارح: صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، ملقب به صدرالدین (۹۷۹-۱۰۵۰ق.)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، ۵۱۶ص.، رحلی، ۱۲۸۲ق.

موضوعات: ۱. احادیث شیعه - - نقد و تفسیر.

ضمائیم: ۱. مفاتیح الغیب؛ ۲. حاشیه مفاتیح الغیب.

منابع: [بیاض (۵۲۰۴)؛ آستانه؛ امور خارجه؛ عبد العظیم؛ شاهچراغ؛ سپهسالار؛ بروجردی؛ ولی عصر؛ اعظم؛ رفاعی]

٤٨

شرح بیست باب در معرفت تقویم (فارسی)

نویسنده: بیرجندي، عبدالعلی بن محمد بن حسین (? - ۹۳۴ق.)؛ شارح: گنابادی، مظفر بن محمدقاسم (قرن ۱۱)؛ کاتب: محمود؛ مصحح: محمدعلی؛ تهران: بی‌چا، نسخ، ۲۲۴ص.، خشتی، ۱۲۸۲ق. (تصویر)
 موضوعات: ۱. گاهشماری اسلامی؛ ۲. نجوم.

ضمایم: ۱. مدخل منظوم در معرفت تقویم.

منابع: [بیاض (۱۶۱۸۸)؛ مشار؛ سپهسالار؛ مرکزی تبریز؛ مهدوی؛ مجلس؛ اعظم؛ ملک]

۲۴

مدخل و منظوم در معرفت تقویم (فارسی)

نویسنده: نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد، مکنی به ابو جعفر، ملقب به نصیرالدین (۵۹۷-۶۷۲ق.)؛
کاتب: محمود؛ مصحح: محمدعلی؛ تهران: بی‌چا، نسخ، خشتی، ۱۲۸۲ق.

موضوعات: ۱. گاهشماری اسلامی.

ضمایم: شرح بیست باب ملامظفر.

منابع: [بیاض (۹۳۱۹)؛ سپهسالار؛ مرکزی تبریز؛ مهدوی؛ مجلس؛ اعظم]

۲۵

رساله حاج ملاعلی کنی (فارسی)

نویسنده: کنی تهرانی، علی بن قربان علی (۱۲۰-۱۳۰ق.)؛ کاتب: خوانساری، محمد بن علی (قرن ۱۴)؛
تهران: چاپخانه آقامیر محمد باقر رازی تهرانی، نسخ، خشتی، ۱۲۸۲ق.

موضوعات: ۱. فقه شیعه – رساله عملیه.

منابع: [بیاض (۲۲۸۸۵)؛ سپهسالار؛ مهدوی؛ اعظم؛ ملک]

۲۶

منهج العارفین و معراج العابدین (فارسی)

نویسنده: عسکری، محمد حسن بن محمد عسکر؛ به اهتمام: فخار تهرانی، موسی (قرن ۱۳)؛ کاتب:
احمد بن عبدالله؛ تهران: بی‌چا، نسخ، رحلی، ۱۲۸۲ق. (تصویر)

موضوعات: ۱. دعاها.

ضمایم: ۱. الصحیفة السجادیة؛ ۲. تسهیل الدواء و الدعاء لتحقیل الشفاء و دفع المرض بالدعاء

منابع: [بیاض (۲۲۹۳۹)؛ سپهسالار؛ بروجردی؛ مهدوی؛ اعظم]

۲۷

حیات القلوب (فارسی)

نویسنده: مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی بن مقصود علی (۱۰۳۷-۱۱۱۱ق.)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، رحلی،
۱۲۸۲ق.

موضوعات: ۱. سرگذشت نامه – محمد^(ص)، پیامبر اسلام، (۵۳ قبل از هجرت – ۱۱ق.).

منابع: [بیاض (۵۸۳۳۲)؛ اعظم]

٢٨

تحرير القواعد المنطقية في شرح الشمسية (عربي)

شارح: قطب الدين رازى، محمد بن محمد، ملقب به قطب الدين (٦٩٤-٧٦٦ق.)؛ ماتن: كاتبى قزوينى، على بن عمر بن على، مكى به ابوالحسن (٦٠٠-٧٥٧ق.)؛ كاتب: خوانساري، حسن بن محمدهاشم (قرن ١٣)؛ تهران: بي چا، نسخ، خشتى، ١٢٨٢ق.

م الموضوعات: ١. منطق - - نقد و تفسير.

ض المائ: حاشية تحرير القواعد المنطقية.

منابع: [بيان (٦١٠٩)؛ أعظم]

٢٩

حمله حيدري (فارسي)

شاعر: راجي كرمانى، بمان على، متخلص ب راجي (قرن ١٣)؛ به اهتمام: خوانساري، حسين بن زين العابدين (قرن ١٣)؛ كاتب: كمره‌اهى، ميرزا آقا (قرن ١٤)؛ تهران: چاپخانه كربلايى محمدقلی و محمدحسين تهرانى، ٤١٦ ص.، ١٢٨٢ق. (صور).

م الموضوعات: ١. شعر فارسى - - قرن ١٣ق؛ ٢. شعر مذهبى - - قرن ١٣ق. سرگذشت‌نامه - - على بن ابى طالب (٤)، امام اول، (٤٢٣ قبل از هجرت - ٤٠ق).

منابع: [بيان (٤٠٧٦٧)؛ آستان قدس؛ ملي]

سنة ١٢٨٣ق.

٣٠

شرح الاسباب والعلامات في الطب (عربي)

نويسنده: سمرقندى، محمد بن على بن عمر، مكى به ابوحامد، ملقب به نجيب الدين (؟ - ١٩٦ق.)؛ شارح: برهان الدين كرمانى، نفيس بن عوض، ملقب به برهان الدين (؟ - ٨٤٢ق.)؛ به اهتمام: اصفهانى، محمدحسين بن ابوالقاسم (قرن ١٣)؛ به اهتمام: عمادزاده، حسين، ملقب به عمادالدين (١٢٨٥- ١٣٦٩)؛ مصحح: طيب تهرانى، اسماعيل بن عبد الباقى (قرن ١٤)؛ كاتب: صدرالكتاب طباطبائي اردستاني، احمد بن محمدرضا، ملقب به صدرالكتاب (قرن ١٤)؛ تهران: چاپخانه الله‌قلی خان، نسخ، ٣٢٤ ص، رحلی، ١٢٨٣ق.

م الموضوعات: ١. پژوهشى - - نقد و تفسير.

ض المائ: ١. شرح موجز القانون؛ ٢. حاشيه شرح موجز القانون.

منابع: [بيان (٥٢٠١)؛ آستانه؛ دانشگاه اصفهان؛ ولی عصر؛ أعظم؛ ملي؛ رفاعى]

شرح مطالع الانوار (عربی)

عنوان فرعی: لوامع الاسرار فی شرح مطالع الانوار؛ ماتن: سراج الدین ارمی، محمود بن ابوبکر بن حسین، مکنی به ابوالثنااء، ملقب به سراج الدین (۵۹۴-۶۸۲ق.).؛ شارح: قطب الدین رازی، محمد بن محمد، ملقب به قطب الدین (۶۹۴-۷۶۶ق.).؛ تهران: بی‌چا، نسخ، رحلی، بی‌تا.^۴

موضوعات: ۱. منطق - نقد و تفسیر.

منابع: [بیاض (۳۶۸۱۰)؛ اعظم؛ ملک]

۳۲

تحریر القواعد المنطقية فی شرح الشمسیة (عربی)

عنوان فرعی: شرح الشمسیة؛ شرح الرسالة الشمسیة؛ قطبی؛ نویسنده: کاتبی قزوینی، علی بن عمر بن علی، مکنی به ابوالحسن (۶۰۰-۶۷۵ق.).؛ شارح: قطب الدین رازی، محمد بن محمد، ملقب به قطب الدین (۶۹۴-۷۶۶ق.).؛ محسی: شریف جرجانی، علی بن محمد بن علی، مکنی به ابوالحسن، ملقب به شرف الدین (۷۴۰-۷۸۱ق.).؛ کاتب: محمدعلی (قرن ۱۳)؛ تهران: بی‌چا، نسخ، ۱۵۴ص.، رحلی، ۱۲۸۳ق.

موضوعات: ۱. منطق - نقد و تفسیر.

منابع: [بیاض (۱۰۳۹۹)؛ آستان قدس؛ دانشکده؛ سپهسالار؛ شهرداری اصفهان؛ عبدالعظیم؛ ملک]

کتاب‌نامه

- پروین، ناصر الدین (۱۳۷۷). تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- ذکاء، یحیی (۱۳۸۲). سرگذشت و آثار صنیع الملک. پرهام، سیروس. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، سازمان میراث فرهنگی کشور.
- Robinson B. W. "ABUL-HASAN KHAN GAFAARI". In *Encyclopedie Iranica*. p. 306-308.

علایم اختصاری کتابخانه‌ها و منابع

- ابن مسکویه: کتابخانه ابن مسکویه، اصفهان
- ارمی: کتابخانه محدث ارمی، قم
- اعظم: کتابخانه مسجد اعظم، قم
- امور خارجہ: کتابخانہ تخصصی وزارت امور خارجہ، تهران
- ایزوتسو: کتابخانه شخصی توشیهیکو ایزوتسو، توکیو
- آستان قدس: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، مشهد
- آستانه: کتابخانه آستانه حضرت معصومه سلام الله علیها، قم
- بروجردی: کتابخانه اختصاصی آیت الله بروجردی^(۴)، قم
- بصیر رایانه: کتابخانه مرکز تحقیقات رایانه ای حوزه علمیه اصفهان، اصفهان

۱۴ این کتاب در تاریخ ذی الحجه سال ۱۲۷۲ق. کتابت شده است.

- بیاض: کتابخانه دیجیتال بیاض، قم
- تربیت: کتابخانه تربیت تبریز، تبریز
- دانشکده: کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، تهران
- دانشگاه اصفهان: کتابخانه دانشگاه اصفهان، اصفهان
- دایرة المعارف: کتابخانه دائرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران
- رفاعی: معجم المطبوعات العربية
- سپهسالار: کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری، تهران
- شاهچراغ: کتابخانه شاهچراغ، شیراز
- شهرداری: کتابخانه مرکزی شهرداری اصفهان، اصفهان
- عبد العظیم: کتابخانه حضرت عبد العظیم حسنی علیه السلام، ری
- فیضیه: کتابخانه عمومی آیت الله حاثری، قم
- مجلس: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران
- مرعشی: کتابخانه مرعشی، قم
- مشار: فهرست کتابهای چاپی فارسی
- مک گیل: کتابخانه دانشگاه مک گیل، تورنتو
- ملک: کتابخانه و موزه ملی ملک، تهران
- ملی: کتابخانه ملی، تهران
- مهدوی: کتابخانه دکتر اصغر مهدوی، تهران
- ولی عصر: کتابخانه حضرت ولی عصر (ع)، خوانسار